

ЗАВРЪЩАНЕ КЪМ НАЧАЛОТО - ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕДПОСТАВКИ И ХРОНОЛОГИЯ НА СЪЗДАВАНЕТО НА НАТО

д-р Пламена Караиванова
Министерство на отбраната на Република България
Имейл: plam_bk@yahoo.com

Студията се посвещава на 75-годишнината от създаването на Алианса и 20-годишнината от членството на България в него

Резюме: Въпросът защо и как се стига до създаването на Организацията на Северноатлантическия договор е от съществено значение както за историците, така и за изследователите на международните отношения. Отговорът му до голяма степен е определящ и за причините, обуславяща съществуването на Алианса. В търсене на предпоставките за възникването на един политико-военен съюз, трябва най-напред да бъде разгледана средата, която създава условията за неговата поява. Това усилие неизбежно ни връща към края на Втората световна война, резултатите от нея, уговорките между държавите победителки, сключените споразумения с победените и най-вече противоречията около съдбата на Германия. Към тези процеси ще подходим по-скоро политологически, за да потърсим логиката и хронологията в настъпващото противопоставяне, което разделя Европа и света на два блока.

Ключови думи: международни отношения, външна политика, политика за сигурност, международни организации, НАТО, Вашингтонски договор

BACK TO THE BEGINNING - FOREIGN POLICY BACKGROUND AND CHRONOLOGY OF THE CREATION OF NATO

Plamena Karaivanova, PhD
Ministry of Defence of the Republic of Bulgaria
E-mail: plam_bk@yahoo.com

Abstract:

The question of why and how the North Atlantic Treaty Organization came to be is of fundamental importance to both historians and scholars of international relations. Its answer to a large extent determines the reasons for the existence of the Alliance. In search of the prerequisites for the emergence of a political-military union, the environment that creates the conditions for its creation must be examined firstly. This effort inevitably brings us back to the end of the Second World War, its results, the agreements between the victorious countries, the agreements made with the defeated and, above all, the controversies surrounding the fate of Germany. We will approach these processes more politically, in order to look for the logic and chronology in the coming rivalry, which divides Europe and the world into two blocs.

Keywords: international relations, foreign policy, security policy, international organizations, NATO, Washington Treaty

В една своя лекция, озаглавена „*Тревожното раждане на НАТО*“, историкът и бивш говорител на Алианса *Джейми Шей* обрисова демографската и социална картина в Европа след края на Втората световна война (периода 1945-47 г.) като „катаклизъм“ и я сравнява с чумната епидемия от края на XIV век, когато 25-30% от населението на Европа се стопява. Войната има подобни последици.¹ Многобройните жертви водят до огромен дисбаланс между мъжкото и женското население, до хиляди деца, останали без родители, до глад и мизерия, до висока детска смъртност и милиони разселени лица, бежанци и бездомни. В допълнение на това са унищожени стотици градове, села, фабрики и пътища. Загубен е съществен индустриален капитал, големи площи обработваема земя са станали неизползваеми. *Шей* цитира думите на *Хамилтън Фиш*², който казва, че в тези години „*имаше твърде малко от всичко*“. Почти повсеместното опустошение създава усещане за безнадеждност и отчаяние. Опитът да се търси успокоение, според *Шей*, се превръща в движеща сила за създаването на НАТО.³

На фона на тази тежка във всяко отношение ситуация се развиват сложни *политически събития*, които постепенно отдалечават бившите съюзници. Действията на фашистка Германия, които са били основният скрепващ елемент между съюзниците по време на войната, вече не са центростремителен фактор. Сега целта е Германия да бъде неутрализирана като възможна бъдеща заплаха, но липсва единство във виждането за подхода към нея. Онова, което е обединявало победителите в годините на войната, започва да ги разделя и отдалечава в последвалите години на мир.

Краят на войната⁴

След откриването на Втория фронт в Европа (6 юни 1944 г.) става все по-ясно, че Германия и нейните сателити ще бъдат победени. Започват интензивни разговори за това как ще изглежда Европа след края на въоръжения конфликт. През октомври 1944 г. в Москва *Сталин* и *Чърчил* се договарят за разделяне на влиянието на Съветския съюз и западните сили в Югоизточна Европа - този епизод остава известен в световната

¹ Втората световна война завършва със 75 милиона жертви, от които 40 милиона сред воюващите, а останалите от цивилното население. Жертвите в Европа са около 40 милиона.

² Хамилтън Фиш III е американски политик, който в периода 1920-1945 г. представлява Хъдсън Вали в Камарата на представителите на Конгреса на САЩ.

³ Вж Shea, J. NATO's Anxious Birth. Достъпно на <https://www.youtube.com/watch?v=ggdYQPXDG8Y&t=2407s>

⁴ Историческите събития в студията са представени на основата на монографията „Международни отношения“ на проф. Надя Бояджиева, София: Албатрос, 2017, с. 415 – 510.

история като „листчето с процентите“.⁵ По време на Ялтенската конференция на „Тримата големи“ – Сталин, Чърчил и Рузвелт (проведена в периода 4-11 февруари 1945 г.) са обсъдени репарациите, които Германия ще трябва да изплати, взето е решението за нейното разделяне на четири зони, окупирани от военни подразделения на страните победителки, постигнато е съгласие за новата гражданска и военна администрация. Предвижда се тя да бъде ръководена от Контролен съвет, съставен от главнокомандващите на САЩ, СССР, Великобритания и Франция.

На 25 април 1945 г. в Сан Франциско е свикана конференция на Обединените нации, която започва преговорите върху устава на бъдещата световна организация.

На 7 и 8 май 1945 г. в Реймс, първо пред западните съюзници, а след това и пред маршал Жуков, е подписан формалният акт на безусловна капитулация на Германия, с който се слага край на войната в Европа.

Между 17 юли и 2 август 1945 г. се провежда Потсдамската конференция на „Тримата големи“, като в нейния ход Чърчил, загубил парламентарните избори в страната си, е заменен от Клемент Атли. Отново са обсъдени въпросите за контрола над Германия, дължимите репарации, границата на Полша и др. Предвидено е Германия да бъде разоръжена, да се проведе денацификация и да се въздаде международно правосъдие над военнопръстъпниците. Договорено е връщането на немско население от Полша, Чехословакия и Унгария под ръководството на Контролния съвет. На новоучредения Съвет на външните министри е възложено да проведе преговорите за сключване на мирните договори с победените Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, както и да изработи критерии за бъдещото им членство в ООН.

На 6 и 9 август 1945 г. САЩ използват новоразработеното ядрено оръжие над японските градове Хирошима и Нагасаки. Втората световна война приключва на 2 септември 1945 г. с подписването на акта за капитулацията на Япония на крайцера „Мисури“. Краят на войната обаче не слага край на омразата.

Последиците от войната и целите на победителите

⁵ Сделката включва договорка за 90% влияние на СССР в Румъния за сметка на 10% на Великобритания; за България съответно 75 на 25%, за Гърция – 10 на 90%, а за Югославия 50 на 50%.

Непосредствено след края на войната, всяка една от страните победителки има свои външнополитически цели, които до голяма степен се определят и от вътрешнополитическата и икономическата ситуация, в която се намират. Всъщност понесените щети от войната ще се окажат важен фактор в следвоенната политика на всяка една от тях.

Съветският съюз излиза от Втората световна война като безспорен победител, но непосредственият резултат от войната върху състоянието на страната е катастрофален. Тя понася най-големите човешки жертви в сравнение с всички воювали страни през Втората световна война. Над 20 милиона души, както военни, така и цивилни, губят своя живот. Съветският съюз е икономически съсипан, царят глад, нищета и болести. Петнайсет години след края на войната съотношението на мъжкото спрямо женското население над 35 години е едно към две, като броят на „недостигащото“ мъжко население възлиза на 12,2 милиона души.⁶ Една четвърт от капиталовите ресурси е унищожена по време на войната, а нивата на промишлено и земеделско производство са далеч по-ниски от предвоенните години. Икономиката на Съветския съюз в първите следвоенни години е съсредоточена върху възстановяване на тежката и военната индустрия, като земеделието и потребителските стоки не са приоритет. Така например през 1953 г. производството на стомана е удвоило нивата си спрямо тези през 1940 г., докато това на хранителните и други стоки за бита е далеч под нивата преди 1920 г. Страните, върху които СССР упражнява влияние, се ползват като източник на суровини и машини.⁷

Към това се добавят разрушенията в районите, където са водени бойни действия. През 1949 г., четири години след края на войната, *Джон Стайнбек*⁸ посещава Сталинград и описва по следния начин покъртителния вид на града.

Нашите прозорци гледаха към акри отломки, счупени тухли, бетон и разтрошена мазилка, а в развалините се виждаха странни тъмни плевели, които сякаш винаги растат по руини. По времето, когато бяхме в Сталинград, ние все повече се впечатлявахме от тази шир от разруха, защото всичко бе пусто. Под

⁶ Вж пак монографията „Международни отношения“ на проф. Надя Бояджиева, София: Албатрос, 2017, с. 415 – 510.

⁷ Вж пак там.

⁸ Джон Стайнбек (27.02.1902-20.12.1968) е американски писател, драматург и есеист, носител на Нобелова награда за литература за 1962 г.

*развалините имаше изби и дупки, и в тези дупки живееха хора. Сталинград е голям град и е имал много блокове и къщи, а сега нямаше нищо, освен нови домове в покрайнините. Все някъде населението трябваше да живее. И то живееше в мазетата, над които някога е имало сгради.*⁹

Наред с тежкото икономическо състояние, вътрешнополитическата обстановка също е изключително неблагоприятна. Бруталното разчистване на политическите противници на *Сталин* е съпроводено и с гонения спрямо голяма част от интелектуалния елит - поети, писатели, композитори, художници, изобретатели, учени, чиято творческа дейност е преследвана като прокламираща западно влияние. Страхът от нова война със Запада служи като оправдание за репресиите и засилен вътрешен контрол. Репатрираните и завърнали се в родината съветски граждани, които по време на войната са били бежанци, военнопленници или работници по принуда, са екзекутирани или изпратени в трудови лагери като предатели. Отнети са правата на църквата и кооперативите. От комунистическата партия са изключени членове, които са се присъединили към нея по време на войната.

Въпреки икономическия колапс, съветската армия, заслужила любовта и признанието на населението в Голямата отечествена война, продължава да получава солидна бюджетна поддръжка. По време на войната нейната численост достига 11,4 милиона офицери и войници, като до 1950 г. този брой е намален до 3 милиона личен състав. Към съветската бойна мощ през 1949 г. се добавя и притежанието на ядрено оръжие.¹⁰

Като част от договореното със съюзниците, Съветският съюз получава правото на допълнителни репарации освен тези, придобити от своята зона на влияние в Германия. Според някои източници военната плячка на СССР възлиза на около 65 милиарда долара.¹¹ Наред с демонтираните производствени мощности, фабрики и заводи, към СССР отпътуват и множество произведения на изкуството.

Същевременно с нарастващата военна мощ и авторитета на победител, Съветският съюз след края на войната установява тотално влияние върху Източна

⁹ Преводът е на автора въз основа на цитат, публикуван в Legacy of World War II on Soviet Union. Достъпно на http://factsanddetails.com/russia/History/sub9_1e/entry-4975.html

¹⁰ Вж пак монографията „Международни отношения“ на проф. Надя Бояджиева, София: Албатрос, 2017, с. 415 – 510.

¹¹ Вж пак там.

Европа, в резултат на което в *Албания, България, Чехословакия, Германската демократична република, Полша, Румъния и Югославия* постепенно на власт идват просъветски правителства. Балтийските страни – *Литва, Латвия и Естония* губят своята независимост и се вливат в Съветския съюз като негови републики. Териториалните придобивки на СССР от войната включват части от *Полша*, която на свой ред е овъзмездена с части от *Германия*; територии от *Финландия и Румъния*; острови от *Япония*. Засилва се влиянието на комунистическите партии в *Италия и Франция*. СССР укрепва позициите си и в Азия. През 1945 г. в *Монголия* на власт идва марионетно просъветско правителство. *Китай* става комунистически през 1949 г.

Всичко това дава основание на историците и изследователите да определят Съветския съюз след войната като въздигаща се световна суперсила. Основната цел на *Сталин* е да постигне сигурност за своя режим и за страната си, както и за идеологията, предлагана от СССР.¹²

Другият голям победител от войната, **Съединените американски щати**, далеч не плаща суровата цена на икономическото унищожение. Даже напротив – Пърл Харбър всъщност слага окончателен край на Голямата депресия. За разлика обаче от нацисткия поход и тежките сражения и обсади, които се случват на територията на СССР, „домашният фронт“ на САЩ, както го наричат самите американци, изисква преобразуване на индустрията в такава за обслужване на военните нужди. Военната мобилизация на част от населението освобождава работни места, които бързо са заети от дотогавашни безработни, жени и представители на малцинствата. Много скоро след включването на САЩ във войната вече има недостиг на работна сила. Преглед на brutния вътрешен продукт на страната по години показва, че икономиката ѝ е нараствала с поне 8 на сто годишно в периода между 1939 и 1944 г., като между 1941 и 1943 г. този ръст е бил 17% годишно.¹³ Жертвите от войната сред военните и цивилните американци са по-малко от половин милион души, което не оказва съществен демографски ефект върху способността на държавата бързо да възстанови нормалния си предвоенен живот. В годините след войната икономическият напредък води до

¹² Gaddis, J. The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations. New York, 1992, p. 11.

¹³ Вж The Economic Impact of World War II. Достъпно на <https://www.thebalance.com/world-war-ii-economic-impact-4570917>

нарастване на раждаемостта, значително подобрене на стандарта на живот, повишено потребление, постепенно отвоюване на позиции в обществото за жените и малцинствата, засилени движения за човешки и социални права.

Нарастващата икономическа мощ ведно със статута на победител води също така до промяна във външната политика на Съединените щати. Ако до трийсетте години водеща е изолационистката доктрина „Мънроу“, която изисква изграждане и укрепване на младата американска държава отвътре, при президента Рузвелт това виждане претърпява съществен обрат. Професор Надя Бояджиева посочва, че участието на САЩ във Втората световна война налага преосмисляне на приоритетите ѝ във външната политика по време на войната.¹⁴ След приключването на конфликта обаче, завръщането на САЩ към себе си е видимо. Общественото мнение настоява за бързо прибиране на войските у дома, което налага да се поддържа възможно най-ниското присъствие на американски военни контингенти в Германия и Япония. САЩ не възнамеряват да се намесват съществено в сферата на влияние на Съветския съюз, а западноевропейските съюзници получават основно подкрепа чрез икономическа помощ, заеми и стоки.

Положението на **Обединеното кралство** и британската икономика към края на Втората световна война е незавидно. Голяма част от националното богатство е похарчено за закупуване на въоръжение от САЩ, а глътка въздух преди пълното изчерпване на националния ресурс на страната дава сключването на т.нар. споразумение Lend-Lease през 1941 г. То обаче е прекратено през 1945 г. Военният дълг на страната е огромен, 55% от работната сила е ангажирана с военна продукция. Жертвите, които Обединеното кралство понася, са над 400 хиляди души, сравнимо с тези на САЩ като абсолютен брой. Лондон е понесъл немалко щети от нацистките бомбардировки. Не е случайна в този период и смяната на премиерския пост. Изгубил предсрочно предизвиканите избори от Лейбъристката партия, Чърчил е заменен от Клемент Атли. Въпреки отпуснатия американски заем през 1946 г., британската икономика се крепи на ръба. В периода 1946-1948 г. са въведени дажби за хляб, което не се случва дори по време на войната.

¹⁴ Бояджиева, Н. Международни отношения. София: Албатрос, 2017, с. 427.

Обединеното кралство претърпява и още един съкрушителен удар, тъй като Втората световна война слага край на глобалното надмощие на Британската империя и постепенно я лишава от нейните ценни колонии. Японските победи през войната тушират британския колониален престиж, а воденето на колониална политика, освен скъпа отговорност, се оказва и политически нежизнеспособна в условията на нарастващо глобално влияние от страна на САЩ. През 1947 г. Индия обявява независимост, а година по-късно Обединеното кралство се отказва и от Палестина. В следващите две десетилетия то губи двадесет от своите отвъдморски територии.

Франция излиза от Втората световна война като „технически“ победител заедно с британските и американските съюзници, които я освобождават. Дългогодишната германска окупация и интензивните сражения по време на войната на френска земя оставят френското общество, икономика и инфраструктура в тотална разруха. Веднага след края на конфликта Франция изглежда опустошена. Основни пътни връзки са бомбардирани, което прави транспорта невъзможен, а някога величествените френски градове са в отломки и руини. Оцелелите от ужасите на войната едва преживяват с минимални количества храна, като се има предвид, че при изтеглянето си немските войски разграбват цялото продоволствие от френската провинция. Френската икономика практически не съществува, а инфлацията достига космически стойности.

Лидерите на режима от Виши (колаборационистското френско правителство) са осъдени за държавна измяна. На обществено преследване и порицание са подложени и обикновени граждани, за които се е знаело или са били заподозрени за връзки с нацистките окупатори. Този процес добива и уродливи форми на отмъщение, наподобяващ „лова на вещици“ от времето на Светата инквизиция. Временното правителство на генерал Де Гол създава условия за свикване на учредително събрание и приемане на нова конституция, което дава възможност за възстановяване на френските държавни институции, в т.ч. и силно национално събрание. Независимо от заслугите на Де Гол за възраждането на Френската република, през четиридесетте и петдесетте години на XX век той не е избран за президент, а спечелилите изборите социалистически и центристски коалиции се оказват в плен на нерешителността заради различни политически мнения и невъзможност да се формира еднопартиен кабинет. Все пак Франция е един от най-големите получатели на помощ по линия на Плана

„Маршал“, което съдейства за постепенно възстановяване на страната и засилване на френската икономика. Това на свой ред е съчетано и с ползотворно икономическо сътрудничество със съседни и близки страни от Западна Европа.¹⁵

Така Франция поема политическото лидерство независимо от тежкото си положение, като се превръща в център на западноевропейското обединение с основната цел Германия да бъде „държана долу“, за да ѝ бъде попречено да провокира нов въоръжен конфликт.

Очертавайки следвоенната ситуация в четирите победителки, ясно се открояват **два извода**.

На първо място, разликата в състоянието на двете суперсили е особено съществена. Докато САЩ са в икономически и социален подем, Съветският съюз е в икономически и социален разгром. Докато САЩ могат да оказват икономическа помощ на своите западноевропейски съюзници, Съветският съюз черпи икономически ресурси от държавите в Източна Европа, които превръща в свои сателити. Докато САЩ са все още насочени към себе си, амбициите за световно влияние и налагане на комунистическата идеология на Съветския съюз нарастват. Тези драматични различия в крайна сметка подхранват страха, че нова агресия е възможна. Общата победа във войната не изтрива взаимното недоверие между доскорошните съюзници и става все по-видимо, че превръщането им в съперници е само въпрос на време.

На следващо място, западноевропейските държави не са в състояние да се възстановят без помощ от вън, както заради съсипаните си икономики, така и заради крехките си институции, които тепърва се възраждат след нацистката окупация. За тях най-логичен съюзник, както срещу нова германска агресия, така и срещу комунистическия Съветски съюз и държавите от сферата му на влияние, се оказват САЩ. Така че каквато и помощ да търсят – икономическа, политическа или идеологическа – тя може да дойде единствено отвъд Атлантика.

„Нулевият час“ на Германия¹⁶

¹⁵ Sailus, C. Post-war France: Politics, Economy and Rebuilding. Достъпно на <https://study.com/academy/lesson/post-war-france-politics-economy-rebuilding.html>

Посочените по-горе различия в подхода на победителите към следвоенното възстановяване и развитие на техните страни и зони на влияние намират най-осезаем израз в преговорите им и последващите им действия по отношение на победената Германия.

Нейното положение след края на военния конфликт е още по-незавидно в сравнение с това на европейските ѝ победители. Една четвърт от жилищния фонд е заличена, като в някои градове броят на разрушените домове достига 50 на сто. Фабриците и транспортът са в колапс. Храна няма, инфлацията е с чудовищни размери. От бившите източни провинции се завръщат милиони бездомни бежанци. Страната трябва да започне да се изгражда от кола нула.

Победителките разделят Германия на четири зони и назначават Контролен съвет, който да ги администрира. Столицата Берлин попада териториално в съветската зона, но също е разделена на четири сектора. Източна Прусия, Померания и Силезия са изцяло откъснати от Германия и предадени на Полша, което практически представлява една четвърт от територията на Германия преди 1937 г. Западните съюзници се съгласяват на това де факто анексиране с надеждата, че ще бъде временно, до подписване на мирен договор. До мирна конференция обаче въобще не се стига.

Един от най-сложните за решаване въпроси е този за репарациите. Тежките загуби, понесени от Съветския съюз, му дават основание да претендира за значителна материална компенсация, което не се приема изцяло от западните съюзници, особено след като започва демонтирането на производствени мощности и изнасянето им за СССР. Съгласно междусъюзническите договорености, съветската зона е трябвало да осигурява хранителни доставки за останалите три зони, тъй като в нея е било съсредоточено земеделското производство и е имала по-малко население. Скоро става ясно, че това няма да се случи и се налага западните съюзници да подпомагат изхранването на немското население в своите зони. Това кара американците и британците да настояват за възстановяване на германската индустрия, така че тя да издържа местното население, но Съветският съюз не е съгласен. През 1946 г. западните съюзници отказват по-нататъшното плащане на репарации за СССР от техните зони.

¹⁶ Информацията в този раздел е изложена въз основа на статията The Era of Partition: Allied Occupation and the Formation of the Two Germanys, 1945–49. Достъпно на: <https://www.britannica.com/place/Germany/The-era-of-partition>

Това допълнително вбива клин в отношенията между победителите. Ежедневното управление на разделена Германия става все по-трудно и тръгва в различни посоки.

Денацификацията също протича с различна интензивност в съветската и западните зони. По време на Нюрнбергския процес са осъдени деветнайсет нацистки лидери. В съветската зона бившите нацисти са преследвани и свалени от държавни длъжности. Антифашизмът се превръща в основен идеологически стълб. В западната част от Германия денацификацията се осъществява по-скоро на морално ниво чрез критиката на редица интелектуалци към нацизма и неговата роля в историята на Германия. Същевременно обаче много от неговите привърженици оцеляват и запазват своите позиции в бизнеса, образованието и обществото.

В началото на 1946 г. започва формирането на политически партии и подготовката за избори на местно и регионално ниво. Освен Социалдемократическата и Комунистическата партии от ваймарския период, се формират също Християн-социалният съюз и Свободната демократическа партия. По настояване на окупационните власти в съветската зона комунистическата и социалдемократическата партия се сливат и формират просъветската Германска единна социалистическа партия (ГЕСП). Тя на свой ред доминира в правителствата на отделните провинции в съветската зона, което пречи на свободното им и ефективно самоуправление. В западната част такова сливане не се случва. Там възникват и множество по-малки партии.

Междувременно трите западни зони се обединяват и постепенно се формира т.нар. Тризония. През 1948 г. начело на нейната икономика застава *Лудвиг Ерхард*, бащата на теорията за социална пазарна икономика.¹⁷ Западна Германия бива включена в Плана „Маршал“, иницииран от САЩ година по-рано в подкрепа на икономическото възстановяване на западноевропейските съюзници. Извършена е монетарна реформа, която води до създаване на силна валута в лицето на дойче марката. Икономиката и пазарите реагират изключително положително, при което редица стоки стават достъпни. Тъй като монетарната реформа е осъществена без съветско съгласие, СССР

¹⁷ Лудвиг Ерхард е избран за канцлер на Федерална република Германия през 1963 г. Той е представител на теорията за социална пазарна икономика, като идеите си развива в книгата „Благоденствие за всички“, издадена през 1957 г. Книгата е преведена и издадена на български език, изд. София, 1993 г. По тази тематика виж Тиме, Ханс Йорг. Социално пазарно стопанство, С. 1995 г., както и статията за теорията на Лудвиг Ерхард, публикувана в кн. „Политика и власт“, автор Тодор Кобуров, С., 2002 г., стр. 157-164.

се противопоставя остро на осъществяването ѝ и бойкотира Контролния съвет. През 1948 г., след натрупване на противоречията между СССР и западните съюзници, се стига до блокада на подстъпите към Берлин, при което два милиона души в западните му сектори остават без храна и горива. Целта на Съветския съюз е постигане на обединение на четирите сектора. През зимата на 1948-49 г. западните съюзници снабдяват своите сектори в столицата чрез мащабна въздушна операция. Блокадата е свалена през май 1949 г. след тайни преговори между представители на САЩ и СССР в ООН.

Освен споровете около съдбата на Германия, възникват и множество други противоречия между победителите – за корабоплаването по р. Дунав, за системата на попечителство на бившите италиански колонии, по отношението към Гражданската война в Гърция и Китайската гражданска война, по това как да се осъществява икономическата помощ за следвоенното възстановяване, какъв да бъде международноправният статут на Австрия и др. Така до началото на 1949 г. вече е пределно ясно, че бившите съюзници окончателно са се раздалечили, а Германия е разделена на източна и западна част, всяка от които поема по свой път на развитие като самостоятелна държава.

Брюкселският договор и преодоляването на американския изолационизъм

Няколко са ключовите елементи на промяната в политическото мислене, които трасират пътя към създаването на НАТО, и те намират израз в конкретни исторически факти и събития.

Ако в първите една-две години след войната САЩ правят опит да се върнат към изолационизма, през 1947 г. за тях вече е ясно, че това ще бъде невъзможно, както поради нуждата да се подкрепи Западна Европа за нейното възстановяване от войната, така и заради необходимостта да се възпре възходът на Съветския съюз.

Въпреки своите интереси и желание, Обединеното кралство не е в състояние да окаже съществена помощ на правителството срещу комунистическата опозиция по време на гражданската война в Гърция. Така през пролетта на същата година президентът *Труман* внася предложение в Конгреса на САЩ за финансова помощ за Гърция и Турция, както и в тези страни да се изпратят американски военни и цивилни съветници. Аргументът е, че тези държави са застрашени от комунистическата

експанзия и подпомагането им по този начин ще бъде в интерес на националната сигурност на САЩ. Документът остава в историята като *Доктрината „Труман“*.

Доктрината „Труман“ може да бъде окачествена като безпрецедентна до този момент външнополитическа програма на правителството на САЩ, тъй като тя предопределя решимостта на Съединените щати да подкрепят икономически, политически и стратегически две европейски държави. Това са държави, които Труман възприема като връзка между Изтока и Запада, като държави, които биха могли да служат на европейските и американските стратегически интереси. В обстановката на очерталото се вече противопоставяне Труман преценява, че ако Гърция и Турция не получат необходимата помощ в този критичен момент, то би била премахната последната пречка пред съветското доминиране на Балканите и в района на Източното Средиземноморие. [...] С тези си действия американската администрация се намесва активно в управлението на две суверенни държави и така ги превръща във важен военно-стратегически съюзник.¹⁸

Все още Съветският съюз не реагира, тъй като Гърция и Турция не са в неговата сфера на влияние. В средата на 1947 г., като продължение на Доктрината „Труман“, САЩ лансират програма за отпускане на 13 милиарда долара икономическа помощ за Европа, т.нар. *План „Маршал“* по името на тогавашния държавен секретар на САЩ. Опасенията им са, че бедността и опустошението в Европа ще доведат до по-значително влияние на комунистическата идеология.¹⁹ Целта на Плана е да подтикне европейската интеграция и сътрудничество, за да могат европейските страни чрез икономически просперитет да противостоят на комунистическата заплаха. **Тази цел обаче не включва интегриране на САЩ с европейските държави, нито създаване на политически или военен съюз с тях (подчертаното мое – ПК).**²⁰

Трябва да се има предвид също така, че до одобрението на програмата за икономическо възстановяване съвсем не се стига лесно. Тя има своята твърда опозиция, включително и в Конгреса. Но все пак бива прокарана и зад нея застава държавният секретар *Маршал*. Планът става повод за сериозни търкания между САЩ и СССР, а по

¹⁸ Бояджиева, Н. Цит. Съч., с. 473-474.

¹⁹ Вж Kaplan, L.S., Honick, M. NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance. Rowman and Littlefield Publishers, 2007, p. 6.

²⁰ Пак там, с. 7.

време на разговорите в Париж, на които Съветският съюз е поканен да участва в програмата, съветският външен министър *Молотов* напуска ядосано залата.²¹ Съветският съюз ясно съзира опита за привличане на европейските страни към САЩ и съответно под негов натиск държавите от Източна Европа се отказват от предложената помощ.

През есента на 1947 г. американският дипломат в Москва *Джордж Кенън* в своята „Дълга телеграма“ обосновава необходимостта от американски ангажимент и дългосрочни мерки за съдържане на съветската заплаха. Така новият курс във външната политика на САЩ намира своята идеологическа обосновка, доразвита впоследствие в доклада „Клифърд“. Той на свой ред включва няколко препоръки за борба с комунистическата експанзия: засилване на военната мощ и ядрения потенциал на САЩ; създаване на глобална мрежа от военни бази; икономическа и финансова помощ за демократичните страни.²²

В същия период в *България, Румъния и Унгария* са установени комунистически диктатури. СССР подписва съюзнически договори със страни от Източна Европа, като практически формира свой блок. *Андрей Жданов*, който по това време е секретар на Централния комитет на Комунистическата партия по въпросите на идеологията, в доклада си на първото заседание на Коминтерна през септември 1947 г. започва да говори за формирането на *два лагера* в света.²³

Постепенна промяна в политическите нагласи настъпва и във Франция. Интересна роля в тази промяна изиграва *Жорж Бидо*. Като външен министър във временното правителство на Де Гол през 1944 г. той сключва френско-съветския алианс, подкрепя решенията от Ялта, договаря икономически споразумения със страните от Бенелюкс и подписва Устава на ООН.

През 1946 г. *Бидо* оглавява временното правителство, а през 1947-48 г. е външен министър в новото редовно избрано правителство. Той смята, че комунистическите страни трябва да бъдат включени в Плана „Маршал“. Същевременно *Бидо* е твърд привърженик на идеята за съдържане на Германия и създаване на европейски съюз. Още през 1945 г. френският Генерален щаб разработва концепция за създаване на

²¹ Пак там, с. 10.

²² Бояджиева, Н. Цит. съч., с. 481-482.

²³ Пак там, с. 480.

отбранителна военна организация с участието на САЩ. Тази своя инициатива Франция защитава и през 1947 г.²⁴

През 1947 г. Франция и Обединеното кралство сключват *договора от Дюнкерк*, който е насочен именно срещу възраждането на Германия като военна сила, макар че противодействието на Съветския съюз със сигурност е било друг важен мотив за френско-британския съюз. По това време вече се правят неформални опити от страна на британския външен министър *Ърнест Бевин* за въвлечане на САЩ в сътрудничество със западноевропейските съюзници, което да отиде отвъд чисто икономическата помощ. През декември 1947 г., по време на поредната сесия на Съвета на външните министри на победителките, когато те отново безуспешно се опитват да преговарят по условията на бъдещия мирен договор с Германия, *Бевин* казва на държавния секретар *Маршал*:

*Няма начин руснаците да си сътрудничат със Запада при каквито и да е разумни условия в обозримо бъдеще. Спасението на Запада зависи от някаква форма на съюз, с формален или неформален характер, в Западна Европа, подкрепен от Съединените щати и доминионите, такава мобилизация на морална и материална сила ще вдъхне доверие и енергия вътре (в Запада – бел. моя П.К.) и уважение навсякъде другаде.*²⁵

Маршал дава уклончив отговор, който не се харесва на един от неговите първи дипломати *Джак Хикърсън*, директор на Европейското бюро в Държавния департамент. *Хикърсън*, за разлика от *Маршал* в онзи конкретен момент, съзира смисъл в по-обвързващи ангажименти на САЩ със сигурността в Европа.²⁶ Въпреки получения отказ от страна на държавния секретар *Маршал*, *Ърнест Бевин* не се отказва от разширяване на френско-британския съюз. Той вижда включването в него на скандинавските страни, Бенелюкс, а след време на Германия и Испания.²⁷ Две-три седмици по-късно той изнася реч в Камарата на общините в същия дух.

Що се отнася до Франция обаче би могло да се направи заключението, че до този момент Съветският съюз не е разглеждан от нея като най-сериозната заплаха за

²⁴ Пак там, с. 494.

²⁵ Цит. по статията The Birth of NATO, достъпна на <https://ast.org/2014/10/the-birth-of-nato>

²⁶ Вж Kaplan, L.S., Honick, M. Цит. съч., с. 16-17.

²⁷ Пак там, с. 27.

разлика от исторически насложения страх от Германия. Нещо повече, до началото на 1948 г. *Бидо* се опитва да балансира в отношенията със съюзниците и говори за търсене на „средния път“.²⁸ След комунистическия преврат в Чехословакия през 1948 г. и последвалата мистериозна смърт на опозиционния лидер Ян Масарик, *Жорж Бидо* вече е готов да прегърне идеята за гарантиране на атлантическата сигурност от страна на САЩ чрез създаване на северноатлантически отбранителен съюз.²⁹

В полза на това виждане е и ситуацията в Италия, където силната Комунистическа партия се готви да спечели изборите. Нейното огромно влияние буди сериозни опасения за бъдещето на Италия и провокира *Бидо* да води преговори за митнически съюз. Междувременно Съветският съюз сключва договор за взаимна помощ с Финландия. Натиск за сключване на подобен договор се оказва и върху Норвегия. Всички тези събития се развиват едновременно с проблемите между бившите съюзници около бъдещето на Германия и провеждащата се монетарна реформа.

Така през март 1948 г., след серия от дипломатически ходове, *Франция, Обединеното кралство, Белгия, Нидерландия и Люксембург сключват Брюкселския договор и създават отбранителна организация на Западния съюз*. Пълното наименование на този документ е **Договор за икономическо, социално и културно взаимодействие и колективна самоотбрана**.

Брюкселският договор действително съдържа клауза за колективна отбрана в своя чл. 4, но по-любопитно е съдържанието на чл. 7. В него се договаря създаването на Консултативен съвет с цел да обсъжда: *всяка ситуация, която представлява заплаха за мира; позицията, която да бъде заета, или мерките, които да се предприемат, в случай на възобновяване на агресивната политика на Германия; както и ситуация, представляваща опасност за икономическата стабилност*.³⁰

През 1948 г. западноевропейските съюзници сякаш имат по-големи опасения от възраждането на Германия, отколкото от комунистическата заплаха от Изток, въпреки че е възможно споменаването на Германия в договора да е „заблуждаващ ход“ с цел отвлечане на вниманието на Съветския съюз.

²⁸ Пак там, с. 13.

²⁹ Вж статията за Georges Bidault. Достъпно на <https://www.britannica.com/biography/Georges-Bidault>

³⁰ Вж текста на Брюкселския договор. Достъпно на https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm?

Сключването на Брюкселския договор е анонсирано от президента Труман пред американския конгрес в силно и категорично обръщение:

*В този момент, когато се обръщам към Вас, петте нации от европейската общност подписват в Брюксел петдесетгодишно споразумение за икономическо сътрудничество и обща отбрана при нападение...Неговото значение отива далеч отвъд конкретните клаузи на самия договор. То е забележителна стъпка в посока единството на Европа за защита и опазване на нейната цивилизация. Това развитие заслужава нашата пълна подкрепа. Убеден съм, че Съединените щати чрез подходящи средства ще окажат на свободните нации подкрепата, която ситуацията изисква. Сигурен съм, че решимостта на свободните страни от Европа да се защитят ще срещне същата решимост от наша страна да им окажем подкрепа да го направят.*³¹

Въпреки заявленията на президента Труман, Съединените щати все още не са готови да се присъединят към отбранителен съюз с европейските си партньори. Те като че ли искат да се уверят в желанието за единодействие на западноевропейските съюзници и в сътрудничеството между тях. Съпротивата идва основно от Конгреса, който не харесва автоматизма на клаузата за колективна отбрана на Брюкселския договор. Не бива да забравяме също така, че САЩ влагат огромни усилия за създаване на ООН, която се явява и центърът на техните надежди за мирно регулиране на споровете и нова по-стабилна архитектура на сигурност.

Трябва да се има предвид и това, че сключването на Брюкселския договор става в период, когато се заражда и развива движение за създаване на европейска федерация или европейски съединени щати. Изолационистите в САЩ подкрепят тази идея, тъй като смятат, че обединена Европа ще може по-добре да се грижи за себе си докато в самата Европа надеждите за сключване на алианс със Съединените щати стават все по-силни. В този смисъл Западноевропейският съюз се обръща към САЩ за получаване на подкрепа.

В Пентагона започват тайни преговори, при които се разглеждат 3 варианта:

- разширяване на Брюкселския договор;
- осъществяване на някаква форма на сътрудничество в рамките на ООН;

³¹ Kaplan, L.S., Honick, M. Цит. съч., с. 62.

- създаването на нов съюз, където САЩ биха имали водеща роля.³²

След шест кръга преговори е изготвен текст на меморандум. Пред сключването на договор обаче има *3 съществени пречки*.

Първо, въпреки положителните нагласи на преговарящия екип на САЩ, все още не е осигурена безусловната подкрепа на Държавния департамент, където наред с привърженици на северноатлантическия съюз като *Теодор Акилес* и *Джон Хикърсън* от Европейското бюро, има и опоненти на идеята като *съветник Болън* и ръководителя на политическото планиране *Джордж Кенън*, които по-скоро защитават тезата за противодействие чрез икономическа помощ и непровокиране на СССР с военни съюзи.

Второ, преговорите се водят в абсолютна тайна, поради което Франция (заради подозрения, че може да има теч на информация към СССР) е напълно изключена от тях.

Трето, не е осигурена подкрепата на Сената, където изолационистките тежнения са особено силни.³³

Ключово значение за по-нататъшния ход на преговорите изиграва *сенатор Ванденберг*, който по това време е председател на Комисията по външна политика в Сената. След тесни лични контакти и разговори с Държавния департамент, както и забележителни политически маневри, той успява през май 1948 г. да прокара резолюция в Сената, която практически дава възможност на САЩ да участват в отбранителни съюзи, съответстващи на Устава на ООН.

Създаването на НАТО

С напредване на времето трябва да бъдат разрешени и някои други проблеми. Така например меморандумът от тайните преговори в Пентагона предвижда военна помощ за въоръжените сили на западноевропейските страни. Според Съвместното стратегическо командване³⁴ това ще бъде в ущърб на американските въоръжени сили, които след войната също трябва да бъдат превъоръжени.

През юли 1948 г. започват проучвателни преговори между *САЩ, Обединеното кралство, Франция, Канада и страните от Бенелюкс*. Те се провеждат в Държавния

³² Вж пак там, с. 68.

³³ Вж пак там, с. 69.

³⁴ На английски език – Joint Chiefs of Staff. Орган, в който участват главнокомандващите на стратегическо ниво на видовете въоръжени сили на САЩ.

департамент на САЩ с цел очертаване на *обхвата и структурата на северноатлантическия алианс*, без да се вземат окончателни решения. Заместник-държавният секретар *Лавит* се среща в поредица от сесии с посланиците на останалите страни. Американските представители проявяват предпазливост с оглед предстоящите през ноември същата година президентски избори.

По време на консултациите страните от Брюкселския договор не желаят в новия съюз да се включват трети европейски държави, за да не се разводнява американската подкрепа. САЩ обаче настояват за приемане на *Норвегия, Дания, Исландия, Ирландия и Португалия с Азорските острови. Швеция* също попада в кръга на възможните членки според американците.

Дебат се оформя и около *формулировката на бъдещата клауза за колективна отбрана*. Европейските съюзници искат директно копиране на чл. 4 на Брюкселския договор, докато САЩ смятат, че автоматизмът на клаузата, задължаващ съюзниците да предоставят незабавна военна помощ на нападната страна членка, ще представлява противоречие с конституцията им. Те предлагат *по-семплата формулировка, че атака срещу един от съюзниците, ще се счита за атака срещу всички*. Така отговорът на всяка страна членка на евентуална агресия спрямо съюзник ще зависи от националните конституционни процедури и решения.

В началото на септември преговорите приключват с проект на текст на договор, който посланиците представят на своите правителства. По-нататъшната работа по него продължава след президентските избори през ноември същата година, когато президентът *Хари Труман* е преизбран, а в Конгреса е формирано ново мнозинство от Демократическата партия.

Военното ръководство като цяло приема постигнатото по време на посланическите консултации. Заместник-държавният секретар *Лавит* убеждава, че съюзът ще има по-скоро политически характер, ще бъде форум за консултации, ще има символична стойност за западното единство и ще бъдат зачитани конституционните процедури на участващите държави. В останалите страни, които САЩ настояват да бъдат поканени, също е изразена готовност да се работи за подписване на проекта на договор. *Ирландия* отказва да участва, а *Швеция* в този период се опитва да създаде северен алианс за неутралитет, поради което не е включена в преговорния процес.

Заедно с дипломатите, работа започват и специалистите по отбранително планиране. Постигнато е съгласие и по основните военни параметри.

*Към 24 декември 1948 г. проектът е окончателно изготвен и представен на правителствата за одобрение. По настояване на Канада в чл. 2 е включена клауза за социално-икономическо сътрудничество. Не е постигнато съгласие за членството на Италия, но е оставена отворена врата за бъдещото ѝ приемане. Вписани са две географски дефиниции за северноатлантическата зона, включващи *Североизпадна Африка* и *Западното Средиземноморие*, като южната граница е *Тропика на Рака*.*

На 20 януари 1949 г. президентът Труман по време на обръщението си при встъпване в длъжност публично обявява политиката, че въоръжена атака над националната сигурност ще бъде посрещната с унищожителна сила и съобщава, че ще изпрати в Сената договор в съответствие с плана за северноатлантическа сигурност. В допълнение САЩ се ангажират да осигурят военен съвет и оборудване за свободните нации, които ще си сътрудничат с тях в поддържането на мира и сигурността.³⁵

На 4-ти април 1949 г. във Вашингтон е подписан Северноатлантическият договор. Страните, които създават Организацията на Северноатлантическия договор, са САЩ, Канада, петте държави от Западния съюз, Дания, Исландия, Португалия и в крайна сметка – Италия.

Тед Акилес разказва за атмосферата от първо лице с известно чувство за хумор:

Накрая дойде великият ден на подписването, 4 април. Церемонията щеше да се проведе във внушителната, прозаично озаглавена Междуведомствена аудитория на Конститушън авеню. Президентът и Дийн Ачесън щяха да подпишат за Съединените щати, а външните министри и посланиците за другите страни. Церемонията премина без очевидни гафове. Речите на външните министри бяха на английски или френски език и след това се превеждаха на другия език, като преводачът имаше предварителни копия. Португалецът говори на английски, но никой, включително преводача, не можеше да каже на кой език говори; и преводачът повтори речта му на английски език по погрешка. Никой освен португалците не разбра за случката. Свирише Военноморският оркестър и се чуха няколко ехидни коментарчета, тъй като

³⁵ Вж пак US Department of State Archive. The Origins of NATO. Достъпно на: <https://1997-2001.state.gov/regions/eur/nato/vandenberg.html>

в програмата бяха включени парчетата "I Got Plenty of Nothing," и "It Ain't Necessarily So."³⁶

Сложният преговорен процес в още по-сложната следвоенна обстановка в крайна сметка ражда един договор от само четиринайсет члена. Първоначално той се сключва за двайсет години, но ето че през 2024 г. отбелязваме седемдесет и петата му годишнина. Тед Акилес, разказва, че Хикърсън настоявал договорът да бъде *кратък, семпъл и гъвкав*. По-рано той бил чел коментарите на някакъв кореспондент на вестник, според когото *договорите трябва да се пишат така, че и един млекар от Омаха да може да ги разбере*. Когато някой от преговарящите предлагал по-усложнен език, Хикърсън му напомнял за млекаря от Омаха.³⁷

Северноатлантическият договор влиза в сила на 24 август 1949 г. след осъществяване на процеса на ратификацията му в страните членки.

Общи изводи и оценки

В заключение ще бъдат обобщени накратко основните предпоставки за създаването на НАТО.

Първо, опустошителните последици от Втората световна война за европейските съюзници, които провокират различни „компенсаторни“ линии на поведение. Западноевропейските държави са не само икономически съсипани, но и с накарнени способности за политическо влияние, поради което се нуждаят от силен съюзник в лицето на САЩ, за да попречат на възраждането на милитаристична Германия, както и да противостоят на нарастващите амбиции на СССР. В чисто икономически план те няма от къде другаде да получат подкрепа, а добре известно е, че икономическата помощ е средство за политическо обвързване. САЩ се явява техен естествен съюзник и поради идеологическото сходство. Съветският съюз от своя страна търси бърз реванш чрез политическа експанзия, налагане на просъветски диктатури в източноевропейските страни и източване на икономически ресурси от тях и от Германия.

Второ, това е настъпилният разрыв в отношенията между западноевропейските победители и СССР, идеологическите им различия, неспособността да постигнат съгласие по редица важни въпроси на следвоенното възстановяване, сред които на

³⁶ От английски език буквално „Имам много нищо“ и „Не е задължително да е така“.

³⁷ US Department of State Archive. The Origins of NATO. Достъпно на: <https://1997-2001.state.gov/regions/eur/nato/vandenberg.html>

първо място е съдбата на Германия. Това води не само до недоверие, а и до пряко съперничество между тях.

Третата предпоставка е в известен смисъл производна от първите две, а именно цялостният климат на противопоставяне и страх, който владее Европа и европейското обществено мнение след войната. Всяка война води със себе си не само физическо разрушение, но и психически травми, при това на масово равнище. Страданията правят хората по-жестоки един спрямо друг, превръщат ги в „оцеляващ“ на всяка цена вид. Денацификацията на Изток и на Запад минава през период на брутални гонения, които са отговор на дехуманизиращото въздействие на военния конфликт. Няма как стремежът за мъст и възмездие, който властва в обществата, да не се отрази на техните политически елити. В крайна сметка Студената война, която започва в този период, е състояние на враждебен мир, при който конфликтът продължава с всички други средства, освен с прекия военен сблъсък.

Последната, но вероятно най-важна предпоставка е разбъркването на политическите карти през войната, драстичната промяна на предвоенното статукво, към което вече не е възможно връщане назад. Обстоятелствата не просто предполагат, те налагат и изискват промяна в политическото мислене и концепции, както в САЩ, така и в техните западноевропейски партньори. И тази промяна се случва – Западна Европа осъзнава, че не е в състояние да продължи да бъде основен център на влияние в света. Така тя започва да се обединява и сплотява – от една страна в отговор на формирация се съветски блок, от друга, защото изолационистите в САЩ искат да видят доказателства, че Западна Европа полага усилия да си помогне сама, а от трета – вероятно и заради поуката, че именно разединението попречва нацистка Германия да бъде спряна преди да се превърне в агресор. САЩ, за разлика от периода след Първата световна война, вече не могат да се занимават само със себе си. Техният икономически и военен възход се нуждае от разширяване на политическите амбиции.

Като краен резултат Западният свят от двете страни на Атлантика няма друг изход освен да се съюзи.

В помощ на студентите:

Препоръчвам Ви следните филми в интернет с учебна цел:

- The Aftermath of World War II: Collaboration and retribution.

Достъпно на:

https://www.youtube.com/watch?v=b4_PCq_SMcM

- Лекцията на д-р Джейми Шей, бивш говорител на НАТО на тема: „NATO’s Anxious Birth“.

Достъпно на:

<https://www.youtube.com/watch?v=ggdYQPXDG8Y&t=603s>

Въпрос за дискусия: какви са впечатленията Ви от филмите за общия дух и атмосфера в Европа след Втората световна война?

Библиография

Лекция на Shea, J. NATO’s Anxious Birth. Достъпно на:
<https://www.youtube.com/watch?v=ggdYQPXDG8Y&t=2407s>

Gaddis, J. The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations. New York, 1992.

The Economic Impact of World war II. Достъпно на:

<https://www.thebalance.com/world-war-ii-economic-impact-4570917>

Legacy of World War II on Soviet Union. Достъпно на:

http://factsanddetails.com/russia/History/sub9_1e/entry-4975.html

Sailus, C. Post-war France: Politics, Economy and Rebuilding. Достъпно на:

<https://study.com/academy/lesson/post-war-france-politics-economy-rebuilding.html>

The Era of Partition: Allied Occupation and the Formation of the Two Germanys, 1945–49.

Достъпно на: <https://www.britannica.com/place/Germany/The-era-of-partition>

Kaplan, L.S., Honick, M. NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance. Rowman and Littlefield Publishers, 2007.

The Birth of NATO. Достъпно на:

<https://ast.org/2014/10/the-birth-of-nato>

Georges Bidault. Достъпно на:

<https://www.britannica.com/biography/Georges-Bidault>

Текст на Брюкселския договор. Достъпно на:

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm?

US Department of State Archive. The Origins of NATO. Достъпно на:

<https://1997-2001.state.gov/regions/eur/nato/vandenberg.html>

Fifty Key Thinkers in International Relations, second edition, Martin Griffiths, Steven C. Roach and M. Scott Solomon, Routledge, 2009.

Бояджиева, Надя. Международни отношения (монография), София: Албатрос, 2017.

Бояджиева, Надя. Автореферат на дисертационен труд на тема: „Международните отношения в периода на Студената война“, Варна, 2017

Бояджиева, Надя. Международни отношения, Издателство „Албатрос“, 2017, както и изследване на проф. Н. Бояджиева, реализирано за Smith Richardson Foundation, USA. Вж. също така следните студии и статии на проф. д.ю.н. Надя Бояджиева: Науката за международните отношения в съвременния свят. – Годишник на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, том XXI, Варна, 2015, стр. 165-188; Митове и реалности в международните отношения през XX век. В: История, митология, политика. Съст. Д. Колева, К. Грозев, С., 2010, УИ „Св. Климент Охридски“, стр. 330-334; Международните отношения и сродните социални и хуманитарни науки. В: “Studia Juris”, изд. на Юридически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, кн.2, декември 2016, стр. 1-14.

Видин, Благой. Международно публично право обща част, С., 1999.

Георги Стефанов, Благой Видин, Юлия Захаријева, Пламен Пантев, Международни отношения. Международно право. Дипломатия (кратка енциклопедия), Издателство Сиела, 2001.

Гълбрайт, Джон Кенет. Анатолия на властта. С., 1993.

Дал, Робърт. Съвременният политически анализ. С., 1996.

Джоузеф Най младши. Бъдещето на силата, ВИ, 2013.

Дойков, Йордан. Методологическо конструиране в социалния анализ, Том 1. За познанието, опита и практиката, Издателство „Парадигма“, София, 2019.

Кобуров, Годор. Практически аспекти на ситуационния външнополитически анализ, статия достъпна на интернет-адрес:

<https://money.bg/archive/prakticheski-aspekti-na-situatsionniya-vanshnopoliticheski-analiz-v-oblastta-na-sigurnostta.html>

Кобуров, Тодор. Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността, 2009, ИК „Кинг“.

Кобуров, Тодор. Политика и власт, С., 2002 г.

Ерхард, Лудвиг. Благоденствие за всички, София, 1993 г.

Тиме, Ханс Йорг. Социално пазарно стопанство, С. 1995 г.

Машев, Димитър. Дипломатическо право. С., 1992.

Пантев, Пламен, Центрове на сила в международните отношения и проблемът за поляритета през XXI век УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2014.

Семов, Минчо. Политиката – теория и история. С., 1984.

Стефанов, Георги, Теория на международните отношения, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1993.

Фелтъм, Ралф Джордж. Дипломатически наръчник. С., 1995.

Янков, Александър. Организация на обединените нации, С., 1965 г.